

УДК 329(477):342.511

ЗНИЩЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ В ОДЕСІ (1920-1925 рр.)

У статті проаналізовано механізм здійснення більшовиками ліквідаційної кампанії щодо українських партій націонал-комуністичного спрямування. Показано процес самоусунення чи злиття з КП(б)У – УКП (боротьбистів), УПЛСР (борбистів) та УКП, які внаслідок цілеспрямованого тиску більшовиків зникли з одеського політичного життя.

Ключові слова: ліквідація, КП(Б)У, націонал-комунізм, УКП (боротьбистів), УПЛСР (борбистів), УКП, уканісти.

На сучасному етапі, в умовах партійного плюралізму потрібно враховувати історичний досвід при розбудові української політичної системи. Актуальний характер проблеми визначається тим, що на сьогоднішній день, коли в Україні існує велика кількість політичних партій, громадсько-політичних організацій та рухів, вивчення й переосмислення цих процесів дозволить відкоригувати,

оновити чи перезавантажити суспільно-політичне життя. Це актуалізує дослідження історії ліквідації монопартійності, що супроводжувалось придушенням будь-яких форм опозиційності, у тому числі відносно партій які знаходились на комуністичній платформі.

Метою статті є аналіз діяльності тамеханізми саморозпуску націонал-комуністичних партій Одеси в умовах встановлення однопартійності.

Істотним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці О. Бриндака [1], М.Панчука [8], І. Майстренка [6,7], О. Будякова [2]. Але здебільшого стаття ґрунтується на архівних матеріалах Держархіву Одеської області.

З перших днів встановлення більшовицької влади одразу ж розпочався наступ на своїх політичних супротивників, намагаючись всіляко обмежити їх прагнення та домагання бути реально діючими при владі. Дана логіка ліквідації опозиції не обмежилася лиш усуненням своїх партійних «класових» ворогів, але й зумовила початок організованої боротьби протиідеологічно споріднених партій. Ідейно схожі комуністичні партії були один для одного більш небезпечні, ніж інші політичні сили. Це проявилось у тому, що їх соціальна та ідейна база були надто схожими, а звідси цілком зрозуміло, що вони мали практично однакові претензії на владу. Найкраще це можна простежити на взаєминах більшовиків з партіями українського націонал-комунізму, що здебільшого мали лівоесерівську генезу.

Саме протягом 1918-1920 років сформувалися українські партії комуністичного спрямування. Серед них потрібно відзначити сформовану у березні 1919 року з лівої фракції Всеросійської партії соціалістів-революціонерів в Україні – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борбисти). Відповідно, паралельно існувала і українська лівоесерівська партія, яка також еволюціонувала до комунізму – УКП (боротьбистів). Остання утворилася об'єднанням лівої частини УПСР – УПСР (комуністів), що відокремилася від есерів центральної течії в березні 1919 року та лівої фракції «незалежних» Української соціал-демократичної робітничої партії у серпні 1919 року. Права частина УСДРП

«незалежних» в січні 1920 року утворила Українську комуністичну партію (УКП), яка займала особливі позиції серед націонал-комуністичних партій з есерівським корінням.

За свідченням сучасників, без урахування більшовиків, що перебували при владі, саме останні партії були основними політичними силами в Україні [6, с. 88]. Фактично, багато в чому своїй перемозі в Україні більшовики мають завдячувати коаліції з націонал-комуністами. Тому, цілком очевидно, що останні заявили про свою претензію на владу. Націонал-комуністи, як і більшовики, були переконаними унітаристами в партійному будівництві. На перший погляд демократичніші, порівняно з більшовицькими, гасла націоналів суверенної української держави, фактично мали кінцевою метою те ж, що і РКП(б) – одноосібну партійну диктатуру. Але ця диктатура в рамках України повинна була мати національне вбрання. Різниця лише в тому, що роль інтегратора кожен з них відводив власній партії. Але сутність радянського комунізму полягала в абсолютній монополії не лише на владу, але й на будь-яку громадську й політичну активність. Тому всі претензії на владу навіть союзницьких партій були приречені на невдачу.

Перший етап ліквідації українських націонал-комуністичних партій визначити не важко. Починаючи від моменту свого виникнення, незважаючи на постійне співробітництво з РКП(б), вони дистанціювалися від більшовиків і в цьому знайшли взаємність. Враховуючи вищенаведені тези, а також імовірний суспільний резонанс, більшовики не могли розправитися з комуністичними УПЛСР(б), УКП(б) та УКП таким чином, як з їх іншою політичною опозицією, тобто простою заборонаю і відкритими репресіями. Тому керівники РКП(б) розробили спеціальні планомірні дії збалансованої ліквідації партій шляхом саморозпуску, що мали в основі масу ідей та засобів.

Ліквідації маскувалися під злиття з КП(б)У. Ця ідея була досить зваблива для більшості націоналів. Так як велика кількість українських партійців були щирими ідейними борцями, які вбачали в об'єднанні користь для справи революції та загалом

для країни, а себе співтворцями нового ладу. Тобто, для більшості з них злиття з КП(б)У не означало поразки, а ставало перемогою. Достатньо ґрунтовним у даному сегменті є висловлювання одного з керівників У КП(б) О. Шумського: «Я прийшов до комунізму з українського національного руху і до того ж не сам один, а з цілим загоном. І це не була перебіжка тихцем, а перехід з відкритим лицем і піднятим забралом...» [8, с. 322].

Але цілком можливо простежити, що співпраця з більшовиками створювала лише певну ефемерність. Не будучи членами більшовицької партії, українські націонал-комуністи ризикували. Навіть нетривалий досвід перебування при владі більшовиків свідчив про їх непримиренність [1, с. 97]. Тому ідейна спорідненість для них абсолютно не грала вагомої ролі, а скоріше навпаки, більшовики наполегливо без вагань тільки експлуатували довіру й переконання націонал-комуністів.

Першим кроком, направленим проти націоналів, стала ліквідація їхнього військового потенціалу. Наприклад, угода Центральних Комітетів КП(б)У і У КП(б) від 17 грудня 1919 року передбачала об'єднання контрольованих партіями військ в єдину Червону Армію, засудження і боротьбу з сепаратними українськими військовими частинами [3, арк. 4]. Тобто, більшовики не тільки обеззброїли українські партії, а також використовували їх військовий потенціал у власних цілях і націонал-комуністи не заперечували. Згідно тому, у їх лавах постійно проводилися мобілізаційні кампанії [3, арк. 23]. А місцеві осередки українських компартій, як борбисти в с. Маяки під Одесою, активно використовувалися у боротьбі з антибільшовицьким рухом [5, арк. 37].

Тому партійні мобілізації були досить вагомим засобом боротьби проти націонал-комуністів. Ніщо так не розкладало партію зсередини, як загроза бути відправленим на фронт [1, с. 99]. Так мобілізація на польський фронт скоротила лави одеської партійної організації більше ніж вдвічі – з 1300 до 600 чоловік [5, арк. 33]. Відповідно, дані дії породжували спротив, внутрішні протиріччя та порушення дисципліни в партіях, через те відбувалися чистки та вихід з парторганізацій [5, арк. 28]. В

Одесі з 159 дійсних членів та 56 співчуваючих (ті, хто не з'явився вдруге на мобілізацію, автоматично виключалися з членів партії) на червень 1920 року залишилося 107 чоловік. В армію було відправлено 42 особи, а інших позбавили членства. Практично на фронт відправлялися найбільш віддані партійці і, навіть, якщо вони виживали на фронті, більшовики робили все можливе для того, щоб вони не змогли повернутися.

Ще одним досить вагомим методом направленим проти націонал-комуністів був тиск на соціальну базу. Перш за все потрібно наголосити, що їх основою було селянство, але особливої політичної активності воно не виявляло. Тому справжню соціальну базу даних партій складали службовці, чиновники, студенти, тобто здебільшого молоде покоління. Так, серед 126 одеських борбистів, які переходили в КП(б)У було лише 2 робітники, кілька військовослужбовців, а всі інші – чиновники різного рангу [3, арк. 49]. Також не потрібно забувати про переслідування з боку більшовиків, що дійсно зводили нанівець політичну активність. Уповноважений Одеського губкому УПЛСР(б) після ревізії місцевих парторганізацій визнав, що там панує страх, який паралізує всяку діяльність [5, арк. 43 зв.]. При цьому чисельність борбистів продовжувала зростати і Одеський губком продовжував прийом навіть після рішення Ради партії про самоліквідацію. Цілком можна передбачити, що навіть сам факт вступу до однієї із легальних партій був формою пасивного протесту існуючій владі.

Безперечно ще один із найважливіших методів боротьби з опозицією – це війна з її пресою, цим у ВЧК займалося спеціальне бюро. УПЛСР(б) мала низку видань. Центральним органом УКП(б) була газета «Борьба». В Одесі вона виходила тиражем 6000 екземплярів. Але порівняно з більшовицькими друкованими органами їх вагомість та кількість зводилася до мінімуму. Саме економічними методами останні придушували опозиційну пресу або ставили її у протекторат від державного фінансування. Але для проведення агітаційної та організаційної роботи націонал-комуністам необхідні були кошти. І одинідсоткові членські внески та 100 карбованців вступних не могли вдосталь забезпечити даний сектор. Адже той же Одеський губком борбистів виплачував 10 чоловікам штату зарплату 4-6 тисяч карбованців

на місяців та утримував 4 позаштатних працівників [4, арк. 23]. У 30 тис. крб. на місяць обходилося видання газети «Борьба» [5, арк. 41]. Наприклад, всього за квітень – червень 1920 року Одеський губпарткомборбистів витратив 233 тис. крб. [3, арк. 16]. Парторганізації в звітах неодноразово скаржилися на нестачу коштів, що гальмує роботу, вихід газет [3, арк. 33].

Очевидно, що фінансову допомогу могла надати тільки держава. Але більшовики розуміли реальну загрозу і всіма можливими мірами припиняли фінансування, і це стало однією з передумов безболісної ліквідації націонал-комуністів.

При організації ліквідаційної кампанії ЦК більшовиків розсилав губкомам спеціальні циркуляри щодо боротьби з антирадянськими партіями. Одеському губпаркому направлений був циркуляр від 12 лютого 1920 року по питанню щодо борбистів, де чітко вказано негайно відкрити проти них кампанію, використовуючи як запропонований матеріал, а також і місцеві їх виступи [3, арк. 1]. Під запропонованим матеріалом малося на увазі звичні для більшовиків методи боротьби з опозиціонерами такі як заборона публічних лекцій, прийому на роботу, до вузів, профспілок, кооперативів, трестів. Також циркуляри вимагали вносити розколи в партійні ряди, діяти через «відсталих», низові організації, їхніми вустами виступати у пресі, таким чином вивідувати дані про опозицію [1, с. 104].

Тому кожному розпуску передувала галаслива кампанія компрометації націонал-комуністів. Особливо використовувалася критика, що зростала все більше на інформаційному полі. Потім розпочинався процес виключення з державних органів, припинялося фінансування і дезорганізація партії на певний період. При чому вагомим подарунком КП(б)У була також неузгодженість дій українських партій націонал-комуністичного спрямування.

Всі вищенаведені факти зуміли зорганізувати тактичний більшовицький наступ на націонал-комуністів, особливо на розпуск найвагомішої української партії – УКП(боротьбистів).

Відбувалася широка кампанія критики та збору компрометуючої інформації, а кожна помилка боротьбистів використовувалася для

компрометації. Зібрані матеріали і стали основою «Тез ЦК КП(б) У до питання про ставлення до боротьбистів» від 11 лютого 1920 року. Вони були надіслані Одеському губернському комітету разом з дискредитаційним матеріалом як керівництво до дії [3, арк. 1]. Боротьбисти були звинувачені у перетворенні на інтелігентську групу, що спирається на куркулів, дезорганізації роботи народногосподарських апаратів та підтримці партизанських банд. Також у тезах містилися заклики покласти край цій низькопробній грі, викривати кожен крок боротьбистів, який веде до загибелі революції. Але при цьому необхідно відривати чесні соціалістичні елементи і перетягнути їх в КП(б)У [3, арк. 2].

Але як і в Одеському парткомі, так і взагалі в лавах боротьбистів єдності не було. Більшовики вдало використали цю обставину і провели переговори з лівим крилом боротьбистів про перехід до РКП(б). З таким ж успіхом більшовицьке ЦК оголосили про розрив блоку і втілити його мали на черговому партійному форумі УКП(б), на якому повинна була вирішитися доля партії. Тобто, цілком очевидно, що більшовики маніпулювали даною обставиною. І не в останню чергу цей фактор вплинув на рішення багатьох членів УКП(б), тому правим боротьбистам не вдалося зірвати 20 березня 1920 року Всеукраїнську конференцію УКП(б), що схвалила курс на саморозпуск.

При цьому того ж дня був надісланий циркуляр всім повітовим парткомам КП(б)У Одеської губернії, де відзначалося, що майже всі місцеві організації постановляють цілісно влитися в партію більшовиків. Далі йшлося про те, що задача РКП(б) в Україні сприяти прискоренню цього процесу в рядах боротьбистів. Але зазначалося, що при вступі в РКП(б) необхідно бути насторожі і допускати тільки персональний прийом, а не огульно цілі організації, що може засмітити лави партії чужими комунізму елементами [3, арк. 13]. 24 березня 1920 року ЦК УКП(б) прийняв рішення про саморозпуск. Звісно, лідери УКП(б) зайняли значні посади в РНК, ЦК КП(б)У, а рядові члени здебільшого були згодом виключені з лав РКП(б) і ними одразу зайнялися надзвичайки.

Після вдалої самоліквідаційної кампанії боротьбистів, КП(б)У приступає до аналогічної гри, тільки з іншими гравцями на політичному полі – УПЛСР (борбистів) та УКП.

Саме 15 квітня 1920 року було вирішено припинити фінансування УПЛСР(б) і розпочати відкриту боротьбу з ними. Самі борбисти не заперечували злиття і в травні 1920 року партія проголосила курс на злиття з КП(б)У. Це спричинило дискусію в місцевих рядах організації борбистів, що проходили під тиском ЦК УПЛСР(б). Він вимагав стати на позицію Ради партії, погодитися на співпрацю з більшовиками, перетворити злиття на масове [3, арк. 26-28]. Але праве крило синдикалістів та інтернаціоналістів не бажало вступу до партії більшовиків і їх у цьому підтримали деякі місцеві організації, у тому числі, і Одеська. Протоколи зборів регіональних УПЛСР(б), зокрема Одеської організації це підтверджують і дають підстави стверджувати, що цей процес відбувався далеко не однозначно.

Якщо керівники борбистів в цілому вимушені були не тільки підтримувати, а й ініціювати серед рядових партійців ідею входження до КП(б)У, то іншою була реакція місцевих активістів. Наприклад, Одеська загальноміська конференція борбистів 17 квітня вказала на передчасність і шкідливість злиття партій.

Не домігшись згоди цього складу конференції, 27 травня керівництво організації призначило перевибори делегатів, посилаючись на порушення правил виборів в Міському районі Одеси. Провівши відповідну організаційну та агітаційну роботу таким чином, що представники інтеграції покинули конференцію, лідери борбистів вже через два дні отримали потрібний склад зборів і бажану резолюцію про підтримку злиття партій [3, арк. 18-24].

10 червня 1920 року ЦК УПЛСР(б) відправило листа Одеському губпаркому, в якому зазначалося, що всі парткоми повинні проводити систематичну роботу перед партійними масами про необхідність злиття з КПУ. Також в організаційній роботі партком повинен звернути особливу увагу не на кількісний, а на якісний склад організації та список членів організації [3, арк. 26-26 зв.]. В партійному зведенні від того ж числа вказувалося, що в Одесі 600 членів УПЛСР(б) і енергійно проводиться робота щодо майбутнього злиття [3, арк. 33-33зв.]. Так, в Одесі протягом

лютого-червня 1920 року відбулося 17 конференцій губернської, міської та районної організації УПЛСР(б), на яких головним питанням стояло об'єднання шляхом злиття з КП(б)У.

Остаточо більшовицькій партії вдалося втілити в життя плани зі знищення борбистів на IV Всеукраїнському з'їзді УПЛСР(б), що проходив 16-18 липня 1920 року, та був заявлений як ліквідаційний. З'їзд прийняв Декларацію в якій оголошувалось загальне рішення про ліквідацію партії та злиття її з КП(б)У [2, с. 62].

Для формального дотримання норм, які б юридично регламентували ліквідацію УПЛСР(борбистів) на місцях проведені зібрання, що схвалювали рішення з'їзду. 10 серпня 1920 року відбулась Одеська губернська конференція лівих соціалістів-революціонерів(борбистів). На зібранні були присутні 88 членів партії. Порядок денний складався з 4 пунктів, але основне питання – входження борбистів в комуністичну партію. При його обговоренні члени президії Рижов, Сирцев «шаблонно» підкреслювали необхідність об'єднання навколо комуністичної партії всіх революційних сил для остаточної перемоги пролетарської революції. Включивши вказані тези в ліквідаційну резолюцію зібрання, колишні борбисти Одеси «від щирого серця привітали нових товаришів, які ввійшли в братню комуністичну родину». За вказаний текст резолюції віддали свої голоси 85 присутніх, 3 – проти. Отже, одеську губернську організацію КП(б)У поповнило 142 члени та 90 кандидатів [3, арк. 37].

За аналогію з ліквідацією УКП(б) владою створювались спеціальні трійки. Крім розгляду питань «відповідності колишніх борбистів бути гідними довіри розбудови соціалізму в лавах КП(б) У», також вони відповідали за закриття газет, клубів, передачу майна. Так, в Одесі газету «Боротьба» закрито до 15 серпня 1920 року. Робітничий клуб борбистів імені Лідова за рішенням трійки передали клубній секції губернського парткому КП(б)У [2, с. 62].

За підсумками влиття Одеської організації УПЛСР(б) до КП(б) У перейшло 126 дійсних членів [3, арк. 49-49 зв.], колишніх членів лівих соціалістів-революціонерів – 85 [3, арк. 50-50 зв.], колишніх борбистів дійсними членами – 92 і 23 кандидати [3, арк. 51-52].

У конференція КП(б)У в листопаді 1920 року схвально оцінила результати об'єднання з «кращими елементами інших партій», у тому числі і з боротьбистами та борбистами.

Найдовше проіснувала з українських націонал-комуністичних партій наймолодша з них – УКП (Українська комуністична партія) до 1925 року. Саме репресії щодо цієї останньої і найрадикальнішої української комуністичної партії свідчать про те, що більшовики не збиралися ділити реальну владу з будь-якою партією, і навіть націонал-комуністичною.

Одеська партійна організація УКП була утворена завдяки роботі інструктора УКП М. Яворського, налічувала до 30 осіб, раніше виключених з КП(б)У та колишніх боротьбистів [7, с. 72]. Установчий з'їзд проходив з 22 по 25 січня у Києві, у якій брали участь і члени Одеської організації. Він визначив більшовицьку владу як окупаційну.

Укапісти здебільшого спиралися на інтелігенцію та україномовне селянство, тому невдала була їх спроба поширити свій вплив на російськомовний пролетаріат Одеси. Також проблемою стали розбіжності в поглядах серед керівництва УКП, а головне невирішеність попереднього питання – дієвої агітації серед пролетаріату Одеси, який укапісти з одного боку характеризували як «вкрай зрусифікований», а з іншого вважали себе «партією українського пролетаріату». В той же час залишились повз увагою така група їх потенційних прихильників як національно свідомо одеська інтелігенція, яка в цілому підтримала неп.

Влада не змусила на себе довго чекати і розпочала переслідування укапістів. Ліквідаційні методи більшовиків були ідентичні та традиційні. Одразу ж в лавах партії запанувала розгубленість, місцеві організації практично припинили свою діяльність, у тому числі і Одеська, а частина укапістів виступила проти жорсткої опозиції більшовикам.

В квітні 1921 року відбувся II з'їзд УКП, на якому критикували політику непу, як спробу «капіталістичної реставрації». Це викликало ще більший розкол в партії, який також був підтриманий провладними структурами. З партії вийшли члени ЦК В. Животков, Ю. Мазуренко, Г. Лапчинський, які не погодилися із

критикою непу та опозицією КП(б)У [7, с. 33]. Так, голова одеської організації УКП М. Яворський підтримав частину ЦК, яка не погоджувалася з критикою непу та вищенаведеною опозицією до КП(б)У. В знак протесту він розпустив Одеську організацію УКП і, невдовзі, перейшов до КП(б)У. Тобто, все це призвело до того, що партія так і не змогла стати в Одесі дієвою та впливовою силою.

Загалом вже III Інтернаціонал, керуючись постановою Політбюро ЦК КП(б)У «Про УКП» та меморандумом ЦК РКП(б), засудив УКП як «антирадянську» партію і 24 грудня 1924 року Виконком Комінтерну виніс рішення про розпуск УКП [1, с. 112]. За вже добре знайомим сценарієм було розіграно спектакль саморозпуску УКП, що завершився IV з'їздом 1-4 березня 1925 року у Харкові. Але і в резолюції свого останнього з'їзду укапісти виступили з критикою щодо визнання їх більшовиками як партії «розкольників». Після цього, керівництво КП(б)У дало розпорядження завершити ліквідацію УКП форсованими темпами, тобто за 1 місяць. По суті прийшов кінець політичному плюралізму, але варто відзначити те, що протягом наступних кількох років практично всі вихідці з націонал-комуністичних партій були піддані переслідуванням і усунені з КП(б)У. В майбутньому значну їх частину репресували.

Отже, процес ліквідації партій націонал-комуністичного спрямування був цілеспрямованою політикою більшовиків, які виробили феноменальну тактику усунення політичних опонентів. Знищення багатопартійності було також обумовлене тим, що тогочасне українське суспільство не бачило доцільності існування кількох однакових партій. Також особливості авторитарного більшовицького режиму робили неможливим навіть ідейно споріднену опозицію. При цьому цілком зрозуміло, що знищення в першу чергу плюралізму серед комуністичних партій підтвердило непримиренність більшовиків та їхньої ідеології. Проте український націонал-комунізм був спробою поєднати вимоги української революції та доктрини того ж більшовизму.

УНИЧТОЖЕНИЕ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ ВЛАСТЬЮ УКРАИНСКИХ НАЦИОНАЛ-КОММУНИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ОДЕССЕ (1920-1925 гг.)

В статье проанализированно механизм осуществления большевиками ликвидационной кампании к украинским партиям национал-коммунистической направленности. Показан процесс самоустранения или слияния с КП(б)У – УКП(боротьбистов), УПЛСР(борьбистов) и УКП, которые в последствии целенаправленного давления большевиков исчезли с одесской политической жизни.

Ключевые слова: ликвидация, КП(б)У, национал-коммунизм, УКП(боротьбистов), УПЛСР(борьбистов), УКП, укаписты.

Popuk A. S.

THE DESTRUCTION OF THE UKRAINIAN NATIONAL- COMMUNIST PARTIES BY THE BOLSHEVIK'S POWER IN ODESSA (1920-1925)

The article analyzes the action by which the Bolsheviks implement the liquidation campaign for the Ukrainian parties of the national-communist orientation. The process of self-elimination or merger with KP (b) U-UKP (Borotbists), ULSR (wrestlers) and UCP, which after the purposeful pressure of the Bolsheviks disappeared from Odessas political life.

Key words: liquidation, KP(b)U, national-communism, UKP(borotbists), UPLSR (borbists), UKP, ukapists.

Джерела та література

1. Бриндак О. Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття / О. Б. Бриндак. – Одеса: Астропринт, 1998. – 184 с.

2. Будяков О. В. Діяльність УПЛСР (борбистів) на Півдні УСРР в контексті ліквідаційної політики більшовиків (1919-1920-ті роки) [Електронний ресурс] / О. В. Будяков // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – 2014. – Вип. 3.38. – С. 60-63. – Режим доступу:<http://mdu.ua/wp-content/uploads/2015/03/124.pdf> (05.04.2017)
3. Державний архів (далі Держархів) Одеської області. – Ф. П–40. – Одеський губернський комітет партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). – Оп. 1. – Спр. 1. – 53 арк.
4. Держархів Одеської області. – Ф. П–40. – Одеський губернський комітет партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). – Оп. 1. – Спр. 7. – 37 арк.
5. Держархів Одеської області. – Ф. П–40. – Одеський губернський комітет партії лівих соціал-революціонерів (борбистів). – Оп. 1. – Спр. 15. – 49 арк.
6. Майстренко І. Сторінки з історії Комуністичної партії України / І. Майстренко. – Нью-Йорк: Пролог, 1967. – 99 с.
7. Майстренко І. Українська комуністична партія – УКП(укапісти) / І. Майстренко // Сучасність. – 1985. – № 5. – С. 66-76.
8. Панчук М. І. Життя і смерть О. Шумського / М. І. Панчук. – К.: Видавництво при Київ. у-ті, 1989. – С. 319-323.

Прокопенко А. А.

Науковий керівник – к.і.н., доц. О. О. Синявська

УДК 94(477-25):061.234:82-94“1860/1870”

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ У СПОГАДАХ ОЛЕКСАНДРА РУСОВА

У статті розглянуто відображення діяльності Київської громади у щоденнику українського земського статистика,